

Anca Mihaela Sapovici

NOTE ETIMOLOGICE: *AGONISI, GHIFTUI, PARAGINĂ*

A agonisi, „a dobândi, a câștiga prin muncă”, este un verb cu o prezență remarcabilă în istoria limbii române. Atestat pentru prima dată la începutul secolului al XVI-lea, în *Psaltirea Hurmuzaki*¹, și-a păstrat, vreme de secole, nealterat, nu numai sensul, dar și categoria stilistică. În DELR cuvântul ar proveni din greaca medie, mai precis de la aoristul verbului medio-pasiv *ἀγωνίζομαι*: „Mgr. *ἀγωνίζομαι* (aor. *ἀγώνισα*) DA, SDLR, CDER 134// Ngr. *ἀγωνίζομαι* DEX”. Lucrurile par destul de clare: principiul care a stat la baza stabilirii etimonului este cel al concordanței fonetice². Și Ciorănescu îl derivă tot de la „Mgr. *ἀγωνίζομαι*, aorist *ἀγώνισα* «a lupta»”³. Mihăescu coboară mult în timp termenul *ante quem* al intrării verbului *a agonisi* în limba română, considerându-l un împrumut de secol X-XII, preluat, din greaca bizantină, pe filieră comercială, de unde și sensul pe care l-a dobândit în limba noastră, acela de „câștig”⁴. Și Gáldi pune împrumutarea verbului *a agonisi* pe seama relațiilor comerciale greco-române anterioare epocii fanariote, fără a propune un termen *ante quem* mai precis⁵.

Verbul este, de la începutul atestării sale istorice⁶ și până în prezent⁷, deponent (aor. indicativ *ἠγωνισάμην*). Sophocles înregistrează și forma activă *ἀγωνίζω*⁸ (ce ar da aor. sigmatic *ἀγώνισα*), care poartă, însă, marca „barbarous” și este înregistrat în secolul al XI-lea, la Nicetas Bizantinul⁹. Forma *ἀγωνίζω* (aor. *ἀγώνισα*) apare și la Kriaras, însoțită, de data aceasta, de marca „rar”¹⁰. Această formă nu pare să fi fost productivă sub raport istoric, nefiind înregistrată mai târziu. Există, prin urmare, puține șanse ca ea să fi exercitat vreo influență asupra etimonului nostru, în ciuda apropierii foarte facile între verbul *ἀγώνισα* și cel creat pe teritoriul Dacoromaniei.

Tema verbului românesc poate fi derivată, însă, fără probleme, din aor. conj. *ἀγωνίσωμαι*, aoristul conjunctiv având aceeași relevanță, în stabilirea unei etimologii, ca și aoristul indicativ¹¹.

¹ Pentru problema datării *Psaltirii Hurmuzaki*, v. Al. Mareș, *Considerații pe marginea datării Psaltirii Hurmuzaki*, LR, XLIX, 2000, nr. 4–6, p. 675–683.

² M. Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, București, 1999; reeditare, București, 2005. p. 19.

³ Ciorănescu, s.v. „agonisi”.

⁴ H. Mihăescu, *Influența greacă asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, 1966, p. 113.

⁵ L. Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta, 1939. p. 66.

⁶ Bailly, s.v. *ἀγωνίζομαι*.

⁷ Μπαμπινιώτης, s.v. *ἀγωνίζομαι*.

⁸ Sophocles, s.v. *ἀγωνίζω*.

⁹ ODB, s.v. Niketas Byzantios.

¹⁰ Kriaras, s.v. *ἀγωνίζω*.

¹¹ Gáldi, *op. cit.*, p. 117.

Atât infinitivul apocopat *agonisi*, cât și participiul perfect *agonisit* sunt înregistrate în secolul al XVI-lea, în *Psaltirea Hurmuzaki*¹². Substantivele *agonisită* și *agoniseală* sunt atestate cam în aceeași perioadă cu participiul și infinitivul¹³. Substantivul *agonisită* apare, de asemenea, în *Psaltirea Hurmuzaki*¹⁴, cu un sens relativ apropiat de cel etimologic, care valorizează în primul rând ideea de efort: „Într-agonisita oamenilor nu sântu și cu oamenii nu prinseră rane” PH, LXXII, 5, „Și cugetai se înțelegu, adecă agonisita iasta denraintea mea” PH, LXXII, 16¹⁵.

Ghiftui, verb tranzitiv, astăzi folosit mai mult cu valoare reflexivă, are sensul de „a îndopa cu mâncare mai mult decât trebuie, până la dezgust”¹⁶. La Scriban *ghiftui* ar fi o creație expresivă după modelul *bufte*, *chifti*¹⁷. Ciorănescu¹⁸ respinge apropierea de germ. *Gift*, propusă de Drăganu¹⁹.

Cuvântul poate fi pus în legătură cu aoristul (*ἐγέθηκα*) verbului deponent ngr. *γεύομαι*, care are sensul de „a gusta, a degusta, a savura”²⁰, dar și pe acela de „a mânca”²¹. Principiul concordanței fonetice se poate aplica fără nici o dificultate, iar încadrarea verbului românesc la conjugarea IV urmează schema generală de încadrare a cuvintelor de origine grecească²². Interesant este faptul că, dintre contextele pe care le oferă DA, aproape jumătate au drept referent limba vorbită. Acest fapt poate fi relaționat cu situația generală a împrumuturilor lexicale din epoca fanariotă, care au intrat în limba română prin intermediul limbii vorbite²³ și care continuă să-și păstreze și astăzi același caracter oral, făcând parte din categoria cuvintelor expresive²⁴, care au suferit o modificare semantică semnificativă, sub influența unor factori de natură socioculturală.

Dintre contextele culte oferite de DA, cele mai vechi sunt din operele lui Alecu Beldiman²⁵ și Costache Konaki²⁶.

¹² *Psaltirea Hurmuzaki*, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, vol. II, București, Editura Academiei Române, 2005.

¹³ Fam.: *agoniseală* 1626; *agonisie* „agoniseală” 1893; *agonisit* s.n. 1900; *agonisită* s.f. (pop.) „agoniseală, câștig” c. 1500 <agonisi și agonisit; *agonisitor* 1818; *neagonisit* 1808, DELR s.v. „agonisi”.

¹⁴ O. Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, București, Editura Științifică, 1961, p. 268.

¹⁵ *Psaltirea Hurmuzaki*, ed. cit., vol. I.

¹⁶ DA, s.v. „ghiftui”.

¹⁷ Scriban, Arhiva, XXIX, p. 240, cf. Ciorănescu, op. cit., s.v. „ghiftui”.

¹⁸ Ciorănescu, op. cit., s.v. „ghiftui”.

¹⁹ Drăganu, Dacoromania, I, 316, Ciorănescu, op. cit., s.v. „ghiftui”.

²⁰ Μπαμπινιώτης, s.v. *γεύομαι*.

²¹ Τεγόπουλος-Φυτράκης, s.v. *γεύομαι*.

²² L. Gáldi, op. cit., p. 116.

²³ L. Gáldi, op. cit., p. 45.

²⁴ *Fenomene lexicale*, în Iordan Iorgu, *Stilistica limbii române*, București, Editura Științifică, 1975, p. 307–321.

²⁵ Vornicul Alecu Beldimanu, *Tragodia sau mai bine a zice Jalnica Moldovei întâmplare după răsvrătirea grecilor*, 1821. În *Cronicele României*, ediția M. Kogălniceanu, tomul III, București, 1874, p. 337–433, cf. DA, s.v. „ghiftui”.

²⁶ Logofătul Costachi Konaki, *Poesii, alcătuirii și tâlmăcirii*, ediția a doua, Iași, Șaraga, 1887, cf. DA s.v. „ghiftui”.

Paragină, var. *păragină*, cuvânt expresiv cu sensul de „pământ, teren, loc care nu a fost lucrat niciodată sau care a fost lăsat multă vreme nelucrat, neîngrijit, pârlăogă, țelină, părăgineală”, dar și cu acela de „ruină, dărâmatură” este înregistrat în DLR cu etimologie necunoscută. Nu este posibilă explicarea lui ca moștenire din latină²⁷, deoarece primele atestări ale substantivului *paragină* datează din secolul al XVIII-lea. Etimonul lat. *piraginosus* se poate să fi avut o influență în toponimie, explicând oronimele *Părăgișoși*, *Părăginosul* și *Părăginoasa*²⁸, dar relaționarea lui cu substantivul comun actual nu se poate proba prin dovezi istorice.

Paragină poate fi pus în legătură cu verbul deponent ngr. *παραγίνομαι*, al cărui aor. *παράγινα* (deși, ca regulă generală se dă forma de pers. I sg., fiind vorba despre un verb – animat, mai corect ar fi să cităm forma de pers. III sg. *παράγινε*) este foarte apropiat sub aspect fonetic de substantivul românesc. Cu referire specifică la „roade”, sensul etimonului este acela de „coacere excesivă”, de „fruct care începe să se strice”²⁹. Filiația se justifică, prin urmare, atât la nivel fonetic, cât și la nivel semantic.

În limba neogrecă există și un substantiv *παραγίωμα*, pe care îl putem socoti mai greu etimon al substantivului românesc, din pricina accentului care, în cazul cuvântului grecesc, este proparoxiton iar în cel românesc este paroxiton. Și numărul de silabe pledează pentru relaționarea lui *paragină* cu aoristul *παράγινα* al verbului *παραγίνομαι*.

SIGLE

Bailly	A. Bailly, <i>Dictionnaire grec-français</i> , Paris, Hachette, ed. rev., 2000.
Ciorănescu	Al. Ciorănescu, <i>Dicționarul etimologic al limbii române</i> , București, Editura Saeculum I.O., 2002.
DA	<i>Dicționarul Academiei</i> , București, 1913–1949.
DELR	Dicționarul etimologic al limbii române, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2012.
Kriaras	Εμμανουήλ Κριαράς, <i>Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδοις Γραμματείας, 1100–1669</i> , Θεσσαλονίκη, 1969–2012.
Μπαμπινιώτης	Γ. Μπαμπινιώτης, <i>Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας</i> , Ediția a II-a, Atena, 2002.
ODB	Alexander p. Kazhdan (ed.), <i>Oxford Dictionary of Byzantium</i> , vol. III, Oxford University Press, 1991.
Sophocles	E.A. Sophocles, <i>Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods</i> , Harvard University Press, 1914.
Τεγόπουλος-Φυτράκης	<i>Μεΐζον ελληνικό λεξικό</i> , Αθήνα, Τεγόπουλος-Φυτράκης, 1999.

²⁷ D. Loșonți, *Soluții și sugestii etimologice*, București, Editura Univers Enciclopedic [Etymologica], 2001, s.v. „paragină, păraginos”, p. 94–96.

²⁸ Ibidem, p. 96.

²⁹ *Μπαμπινιώτης*, s.v. *παραγίνομαι*.

NOTES ETYMOLOGIQUES: *AGONISI, GHIFTUI, PARAGINĂ*

(Résumé)

L'auteur propose une étymologie néogrecque pour les mots *ghiftui* (*bourrer*) et *paragină* (*friche, ruine*) et une réévaluation de l'étymon du verbe d'origine byzantine *agonisi* (*acquérir par le travail, obtenir avec peine, mettre de côté, économiser*).

Cuvinte-cheie: aorist sigmatic, cuvinte expresive, infinitiv apocopat, verb deponent.

Mots-clés: aoriste sigmatique, mots expressifs, infinitif apocopé, verbe déponent.

*Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie nr. 13
mihaela.sapovici@gmail.com*